

ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЯК УМОВА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ

PEDAGOGICAL ADAPTATION AS A CONDITION OF QUALITY MASTER'S TRAINING

У статті підкреслюється підвищення актуальності адаптаційних процесів в освіті, що спричинені нестабільністю й реформуванням освітнього середовища. Автором відстежуються підходи до визначення поняття «адаптація» у педагогіці. З'ясовано, що питання адаптації обговорюються у зв'язку з інклюзивною, загальною та професійною освітою. Виявлено, що в дефініцію «адаптація» дослідники вкладають різні значення: подолання педагогічних бар'єрів; входження у нове соціальне середовище, що реалізується через систему «людина – середовище» під час виникнення значних змін; пристосування особистості до умов середовища зі збереженням своєрідного природного балансу, що дає змогу людині задовольняти свої потреби у мінливому довкіллі тощо. Зосереджено увагу на професійній адаптації, що характеризується активним включенням у процес професійної діяльності, професійним самовизначенням і самореалізацією.

Зазначено, що сутність адаптації розглядають і з позиції підвищення якості освіти (адаптивна освіта, адаптивна система навчання, адаптивне освітнє середовище). Реалізацію адаптивної освіти вбачають в оперативному внесенні змін до програми розвитку кожного вихованця, пристосовуючи її до індивідуальних особливостей вихованця, індивідуального підбору форм, методів, засобів роботи. Важливим для адаптаційного процесу в освіті є створення адаптивного освітнього середовища як допомоги в досягненні оптимального рівня інтелектуального розвитку вихованців відповідно до їхніх природних задатків та здібностей.

Автором сформульовано власний погляд на сутність адаптації в педагогічних процесах у контексті підготовки магістрів, де адаптація розглядається як добровільний, динамічний процес пошуку та встановлення певного балансу або рівноваги між усіма учасниками освітнього процесу (адміністрації, викладачів, магістрантів) і постійно змінюваним освітнім середовищем; роль активної взаємоадаптації, що сприяє розвитку й трансформації особистості, кінцевим етапом якої має бути самоорганізація й самоосвіта. Подано визначення й класифікація різновидів педагогічної адаптації.

Ключові слова: педагогічна адаптація, дидактична адаптація, професійна адаптація, взаємодія, адаптивна освіта,

адаптивна система навчання, адаптивне середовище.

The article outlines the increasing relevance of adaptation processes in education caused by instability and reform of the educational environment. The author has monitored approaches to defining the concept of "adaptation" in pedagogy. It has been identified that adaptation issues have been discussed in the context of inclusive, general and vocational education. It has been found that researchers attach different meanings to the definition of adaptation: overcoming pedagogical barriers; integration into a new social environment, which is implemented through the man-environment system in the event of significant changes; adaptation of the individual to the environment while maintaining a specific natural balance, which enables a person to satisfy his or her needs in the changing environment etc. The article focuses on professional adaptation, which is characterized by active involvement in the process of professional activity, professional self-determination and self-realization.

It has been indicated that the adaptation has been considered from the perspective of improving the quality of education – adaptive education, adaptive system of education, adaptive educational environment. The implementation of adaptive education is seen in the prompt introduction of changes into the program of each student development, adapting it to the individual characteristics of the student, individual selection of forms, methods, and means of work. For the adaptation process in education, it is essential to create an adaptive educational environment as assistance in achieving the optimal level of intellectual development of students in accordance with their natural capacities and abilities.

The author has articulated her own view of the adaptation in pedagogical processes in the context of master's training, where adaptation is seen as: voluntary, dynamic process of searching and establishing a certain balance between all participants of the educational process (management, teachers, undergraduates) and constantly changing environment; active mutual adaptation, which causes the development and transformation of the individual, the final stage of which should be self-organization and self-education. The article provides definition and classification of pedagogical adaptation varieties.

Key words: pedagogical adaptation, didactic adaptation, professional adaptation, interaction, adaptive education, adaptive training system, adaptive environment.

УДК 378.091.062.1
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-48>

Єрмоєнко О.А.,
канд. пед. наук, доцент,
докторант кафедри педагогіки,
методики та менеджменту освіти
Української інженерно-педагогічної
академії

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У зв'язку з модернізаційними процесами освіти в Україні та переходом на реформування шкільництва («Нова Українська школа») процеси адаптації в галузі педагогіки стають дедалі потрібнішими. Курс на євроінтеграційні процеси, гармонізаційну парадигму освіти, педагогічну інтеграцію, фундаменталізацію знань

примушує учасників освітнього процесу пристосовуватися до постійно змінюваного освітнього середовища. Вони мусять підлаштовуватися до ситуації, шукати додаткові ресурси, оптимізувати власну освітню діяльність, тобто включати адаптаційні процеси та розробляти власні механізми адаптації. Тому у світлі сучасної переорієнтації освітньої діяльності підвищується актуальність адаптації до нових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науково-педагогічних працях адаптацію загалом розглядають з позиції звикання до навчальної діяльності в закладах освіти різних рівнів як засвоєння цінностей і норм педагогічної культури, опанування засобами й формами діяльності. Так, адаптація студентів розглядається в працях Л. Бондар, Т. Буяльської, Г. Волнушкіної, Е. Глазкової, І. Микитюка, М. Прищак [2–4; 7; 16] та інших; адаптацію до закладу середньої освіти розкрито в працях Л. Ігоровської, Н. Каут [11; 13] та інших; адаптацію до професійної діяльності досліджували І. Глазкова, В. Зубченко, М. Шепель [7; 10; 22;] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць свідчить про розрізненість підходів до визначення сутності поняття «адаптація» та недостатню вивченість адаптаційних процесів у педагогічній сфері.

Метою статті є відстеження підходів до визначення поняття «адаптація» в педагогіці й формулювання власного погляду стосовно досліджуваної дефініції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «адаптація» використовується в різних наукових галузях, однак спостерігається розрізненість думок дослідників щодо його змісту. Так, дослідники розглядають адаптацію як процес, результат, звикання, пристосування, взаємодію в системі «людина – середовище». Розглядаючи адаптацію в зазначеній системі, дослідники тлумачать її як здатність розвиватися в тому середовищі, в яке потрапила людина, і нерозривно пов'язують її з трьома видами адаптації: біологічною, психологічною та соціальною. Біологічна адаптація включає пристосування до нового режиму життя й навчання; психологічна забезпечує внутрішньоособистісне пристосування (перебудову внутрішніх когнітивних процесів) до системи вимог, пов'язаної з середовищем і навчальною діяльністю; соціальна адаптація означає знаходження себе в новому колективі й установлення рівноваги між особистістю та освітнім середовищем. Такий розподіл є загальним, міждисциплінарним і не враховує особливості пристосування до умов освітнього процесу.

У педагогічній науці раніше поняття «адаптація» розглядали законодавчо лише в межах інклюзивної освіти, тобто для тих, хто потребує особливих умов навчання. Тут під адаптацією розуміли спрощення методів навчання, навчального середовища, матеріалів, що змінюються залежно від спеціальних потреб людини з особливими потребами. Ці зміни, або пристосування до потреб особливих людей, відбуваються через адаптацію способів, змісту й засобів, а саме зміни характеру навчання без зміни змісту або поняттєвої сутності навчального завдання або модифікації – зміни

характеру навчання шляхом зміни змісту або поняттєвої складності навчального завдання [5].

На сучасному етапі розвитку освіти питання адаптації обговорюються в межах не тільки інклюзивної освіти, але й загальної та професійної освіти (так звана дидактична адаптація до навчального процесу та профорієнтаційна адаптація). Цікавим для нашого дослідження є розгляд адаптації з позиції підвищення якості освіти (адаптивна освіта, адаптивна система навчання, адаптивне освітнє середовище тощо).

Аналіз феномену адаптації в педагогіці показав неоднозначність у розумінні його значення. Так, Л. Ігоровська адаптацію до навчання (у школі) розглядає як складний процес установлення рівноваги між актуальним рівнем розвитку учня, його можливостями й новими вимогами середовища (зони найближчого розвитку навчальної діяльності) до нього. Водночас акцентується увага на встановленні рівноваги, що забезпечується шляхом ефективного подолання різного виду педагогічних бар'єрів [11].

В. Лесовий у своєму дослідженні за основу приймає визначення адаптації як процесу й результату пристосування особистості до умов середовища зі збереженням своєрідного природного балансу активності й пасивності, динаміки й стабільності, відкритості й замкненості, сталості й змінності, який дає змогу людині ефективно задовольняти свої потреби в мінливому довкіллі [14].

Так, ми погоджуємося з науковцями в тому, що адаптація в педагогіці – це добровільний (мається на увазі готовність студента до змін), динамічний процес пошуку та встановлення певного балансу або рівноваги між людиною й постійно змінюваним освітнім середовищем.

Досліджуючи сутність поняття «адаптація» як пристосування до навчання (на різних рівнях), ми встановили, що дослідники І. Микитюк, О. Мороз, Т. Туркот та інші підкреслюють важливість адаптації в забезпеченні успішності освітнього процесу й виокремлюють такі її напрями: соціально-психологічний, дидактичний і професійний.

Соціально-психологічна адаптація являє собою пристосування до групи, стосунків у ній, формування особистого стилю поведінки, стилю взаємодії з ровесниками й викладачами [21]. Вона децю ускладнює дидактичну адаптацію, адже забирає на себе сили особистості на подолання бар'єрів, що виникли в результаті взаємодії в освітньому середовищі.

Дидактична адаптація розглядається в значенні готовності індивіда до успішного опанування різноманітними новими організаційними формами, методами та змістом навчальної діяльності, здатності пристосовуватися до значного збільшення обсягу навчальної інформації, до мови наукових текстів і вивчення спеціальної термінології [16].

Оскільки основним напрямом нашого дослідження є професійна підготовка магістрів управління закладом освіти, то цікавим буде розглянути тлумачення професійної адаптації як процесу залучення особистості до майбутньої професії. Так, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності» від 21 червня 2017 № 432 під «професійною адаптацією» розуміють заходи, що спрямовані на вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних і профорієнтаційних послуг, підвищення конкурентоспроможності людини на ринку праці [19]. Професійна адаптація характеризується не стільки пристосуванням до нових умов праці, скільки активним включенням у процес цієї діяльності, засвоєнням професійних функцій, професійним самовизначенням та самореалізацією, взаємодією з трудовим колективом.

Отже, як стверджує Н. Перегончук, професійна адаптація – це складний процес активної взаємодії особистості й професійного середовища, цілеспрямований, усвідомлений процес прийняття особистістю змісту професійної діяльності, що забезпечує ефективність діяльності, збереження психоемоційного здоров'я, особистісну задоволеність професійною самореалізацією, сприяє особистісному та професійному розвитку [18].

Г. Волнушкіна розглядає адаптацію студента до навчання у виші як процес пристосування особистісних якостей до умов певного закладу освіти й наголошує на формуванні на цій основі нових особистісних соціально й професійно значущих якостей, що забезпечують реалізацію особистісного потенціалу студентів [4].

Вивчаючи перелічені підходи до визначення поняття «адаптація» ми переконуємося, що це складний процес взаємодії особистості й освітнього середовища, що охоплює соціально-психологічний, дидактичний та професійний вектори, які взаємозалежні та є невіддільними частинами один одного.

Розглядаючи адаптацію студентів першого курсу до навчання, дослідники Ю. Зарюгіна, В. Кондрашова, Т. Спіріна виділяють такі фази адаптації: *початкову*, де адаптація розглядається як психічна реакція організму на нові умови, яка закінчується приблизно в кінці I семестру; *фазу перебудови* пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу та психічних процесів, що триває до середини II семестру; *фазу виникнення стійкої адаптації*, яка завершується в кінці I курсу [20].

Адаптаційний період, що починається з перших днів навчання, вони вважають найважливішим у звиканні до освітнього процесу.

Ми не погоджуємося з такою думкою, адже вважаємо, що адаптація до навчання відбувається впродовж усього навчання. Як ми вже переконалися, у педагогіці адаптацію розглядають як процес входження в нове соціальне середовище, що реалізується через систему «людина – середовище» в разі виникнення значних змін і забезпечує формування нового гомеостатичного стану, який дозволяє досягти максимальної ефективності фізіологічних функцій і поведінкових реакцій. Оскільки людина й довкілля існують у динамічній рівновазі, а їх співвідношення постійно змінюється, отже і процес адаптації має постійно відбуватися впродовж усього навчального періоду [6].

Для нашого дослідження цікавим є розгляд адаптації як активної взаємодії, з одного боку, людини з середовищем, в якому вона перебуває, з іншого, як суб'єкт-суб'єкту взаємодію всіх учасників освітнього процесу: адміністрації, викладачів, батьків, студентів. Нашу позицію можна підтвердити визначенням І. Бойко, де адаптація розкривається як своєрідний вид діяльності, що зумовлений змінами у взаємодії особистості з довкіллям і спрямований на оптимізацію цієї взаємодії [1, с. 9].

Процес оптимізації реалізується в адаптивній освіті, узагальнена суть якої полягає в оперативному пристосуванні освітнього процесу педагогом до кожного вихованця (до його індивідуальних можливостей, побажань та настроїв). Концептуальна основа адаптивної освіти – це гуманістичні цілі, що ґрунтуються на ідеях людиноцентризму, де людина визначається найбільшою цінністю суспільства. Ефективну реалізацію адаптивної освіти вбачають в оперативному внесенні змін до програми розвитку кожного вихованця, таким чином пристосовуючи її до індивідуальних особливостей вихованця, індивідуального підбору форм, методів, засобів роботи тощо.

Розглядаючи це питання, ми бачимо, що в деяких педагогічних дослідженнях, присвячених розробці питання адаптації, застосовується поняття «адаптивної системи навчання». Уперше термін «адаптивна система навчання» був уведений у науковий обіг англійським дослідником Г. Паска. Він вважав, що адаптивним є таке навчання, хід якого оперативно, безперервно підлаштовується до індивідуальних особливостей процесу засвоєння знань. Але з плином часу вчені доповнили цю позицію й тепер стверджують, що в адаптивній освітній системі забезпечується взаємне пристосування системи до вихованця й вихованця до системи [15].

Важливим для адаптаційного процесу в освіті є створення адаптивного середовища. За визна-

ченням Н. Капустіна це освітня середа, що призначена для допомоги тим, хто навчається в досягненні оптимального рівня інтелектуального розвитку відповідно до їхніх природних задатків і здібностей. Завдяки таким властивостям, як гнучкість, поліструктурність, відкритість, адаптивна навчальна система виводить учня на високий, потенційно можливий рівень розвитку, пристосовуючи (адаптуючи) його до нових вимог [12].

Отже, ми переконуємося, що адаптація спричинює будь-які зміни як в особистості, так і в освітньому середовищі. Г. Єльнікова підкреслює, що система може пристосовуватися до змін довкілля, змінюючи або свою структуру, або свої функції, або довкілля, або спосіб взаємодії з ним. У загальному розумінні це реакція системи на зміни в зовнішньому або внутрішньому середовищі [8, с. 186].

Система освіти, щоб ефективно функціонувати, підтримувати свою життєдіяльність і стабільність, виживати в мінливому середовищі (як зовнішньому, так і внутрішньому), має змінюватися, залишаючись незмінною у своїй сутнісній основі як соціального інституту. Якщо досягнутий рівень функціонування на визначеному етапі знову стає неефективним, знову виникає необхідність у зміні, у розвитку. Адаптивна система освіти передбачає гнучкість і варіативність [9].

Дослідники ближнього закордоння А. Марон, Л. Монахова також адаптацію розглядають як двоєдиний процес: пристосування соціально-освітнього середовища до особистості; активне включення суб'єкта освітньої діяльності в проектування й розроблення адаптивного освітнього середовища, вироблення індивідуального освітнього маршруту.

Основні напрями адаптивного навчання, які виділили вчені та з якими ми повністю погоджуємося, можна сформулювати так:

– мотиваційна адаптація (перебудова дій і мислення особистості на активну роль у виборі стратегій і методів роботи, у досягненні прогнозованого результату навчальної діяльності);

– організаційно-цільова адаптація, що полягає у зближенні цілей учасників і системи організації освітнього процесу на основі врахування їхніх індивідуальних особливостей;

– змістова адаптація, що передбачає відбір функціонально орієнтованої навчальної інформації, варіативність навчальних планів і програм, розвиток нових моделей інтегративного навчання. Зміст освіти не зводиться тільки до основ наук або опанування деякими знаннями, уміннями й навичками, а дає змогу учасникам освітнього процесу діяти самостійно, бути готовими до свободи вибору, до індивідуального інтелектуального зусилля;

– технологічна адаптація, що включає проєктування технологій, прийомів і методів різнорівне-

вого й диференційованого навчання з альтернативним вибором форм проведення занять, засобів особистісно орієнтованого управління навчально-пізнавальної діяльності (система самодіагностики, самоконтролю, самокорекції) [15, с. 5].

Представлені вище напрями адаптивного навчання є цікавими для нашого дослідження й підтверджують наше бачення щодо здійснення педагогічної адаптації, мають реалізацію на практиці й відкривають нові можливості в удосконаленні організації процесу підготовки магістрів. Надалі ми будемо спиратися на запропоновані напрями у створенні адаптивного індивідуального сценарію освітньої діяльності магістранта.

Узагальнюючи досліджувану інформацію щодо сутності поняття педагогічної адаптації, пропонуємо класифікувати її різновиди за такими напрямками (табл. 1):

Таблиця 1

Класифікація адаптивних процесів в освіті

№ з/п	Напрями	Види адаптації
1	За міжпредметним зв'язком:	– біологічна – психологічна – соціальна
2	За характером змін навчальної інформації (для підвищення якості освіти):	– спрощення – оптимізація – модернізація – модифікація
3	За вектором взаємодії з середовищем:	– дидактична – особистісна – професійна
4	За тривалістю:	– короткочасна (миттєва) – поступова (тактична) – постійна, або стійка
5	За напрямками здійснення:	– мотиваційна – організаційно-цільова – змістова – технологічна – рефлексивна
6	За ступенем ініціативи особистості:	– активна – пасивна

Необхідно підкреслити, що адаптація у сфері освіти відбувається постійно й поступово, оскільки весь час ускладнюються знання, які мають бути засвоєні особистістю, і кінцевим етапом адаптаційного процесу має бути самоорганізація та самоосвіта.

Взагалі відповідно до визначення «адаптація» – це вид взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним (освітнім) середовищем, що має наслідком узгодження вимог й очікувань її учасників. Тому важливішим компонентом адаптації є узгодження самооцінок і домагань виконавців (у нашому дослідженні це стосується магістрантів і викладачів, керівництва закладом освіти тощо) з їхніми можливостями й реальністю соціального середовища, що включає тенденції розвитку

оточення та суб'єкта діяльності. В адаптивній освітній системі закладена жорстка вимога до забезпечення гнучкості самої системи [8, с. 220].

Висновки. Огляд науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що адаптація в педагогіці розглядається як динамічний процес подолання різного виду педагогічних бар'єрів; пристосування особистості до умов мінливого освітнього середовища; активна взаємодія в системі «людина – людина» (студент – педагог) або «людина – середовище» (студент – освітнє середовище), наслідком чого є узгодження вимог й очікувань її учасників; готовність студента до власних змін і змін в освітньому середовищі; встановлення певного балансу або рівноваги між людиною й постійно змінюваним освітнім середовищем, що здійснюється упродовж усього навчального періоду адаптації; оперативне пристосування педагогом освітнього процесу до кожного вихованця, готовність бути агентом адаптації кожного студента до вимог освітнього процесу, носієм яких є сам педагог. Адаптація передбачає гнучкість, варіативність освітнього процесу й включає такі різновиди адаптації: мотиваційну, організаційно-цільову, змістову технологічну й рефлексивну.

Процес адаптації не може бути пасивним пристосуванням студента до умов і впливів освітнього середовища. Адаптація передбачає активну взаємодію студента з освітнім середовищем, під час якої відбувається розвиток і трансформація особистості. Кінцевим етапом адаптаційного процесу має бути самоорганізація та самоосвіта.

У нашому дослідженні під адаптацією ми будемо розуміти зміни у взаємодії студента, викладача й освітнього середовища (люди, навчальний процес, приміщення, програми, документи, предмети тощо), що відбуваються шляхом активного взаємовпливу, який завершується оптимізацією механізмів досягнення бажаного результату (реальної мети). Метою адаптації має бути забезпечення автономності, самостійності й незалежності дій учасників освітнього процесу за умови усвідомлення й привласнення зовнішніх умов / вимог, зміна яких і викликає адаптаційні процеси навчання. Результатом адаптації має бути спрямована самоорганізація й самоосвіта в межах соціально значущої узгодженої реальної мети.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці концепції адаптивної системи підготовки магістрів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко І.І. Соціально-психологічна адаптація підлітків до нових умов навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» ; Київ, 2002. 26 с.
2. Бондар Л.В. Психолого-педагогічні особливості адаптації студентів-першокурсників до умов

навчання у вищому навчальному закладі. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/20311> (дата звернення: 10.12.2019).

3. Буяльська Т.Б., Прищак М.Д. Теоретичні аспекти адаптації студентів I курсу до навчання у ВНЗ. *Гуманізм та освіта* : IX міжнародна науково-практична конференція. Електронне фахове видання: ВНТУ. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Buyalska.php> (дата звернення: 5.12.2019).

4. Волнушкіна Г.В. Соціально-психологічні особливості адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/16.pdf> (дата звернення: 28.11.2019).

5. Гаяш О.В. Сутність процесів адаптації та модифікації для ефективності навчання учнів з особливими освітніми потребами URL: <http://zakinpro.org.ua/kabineti/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoi-ta-inkluzivnoi-osviti/inkluzivna-osvita/2039-> (дата звернення: 18.12.2019).

6. Глазков Е.О. Адаптація та її значення в системі психофізіологічного забезпечення діяльності студентів. *Проблеми екологічної та медичної генетики і клінічної імунології*. 2012. Вип. 4. С. 358–366. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pemgki_2012_4_40 (дата звернення: 11.11.2019).

7. Глазкова І.Я. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів : монографія. Бердянськ : Видавництво О. Ткачук, 2013. 416 с.

8. Єльнікова Г.В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 443 с.

9. Заруба Н.А. Управление образованием: адаптивный подход. *Сборник научных трудов SWorld*. 2012. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer26/397.pdf> (дата звернення: 1.11.2019).

10. Зубченко В.Г. Адаптаційні особливості педагогів як фактор ефективності педагогічної діяльності. Український Будинок економічних та науково-технічних знань товариства «Знання» України. Київ [б. в.], 1996. 19 с.

11. Ієговська Л.І. Суть процесу адаптації дітей-шестирічок до навчання у школі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. II (13). Issue: 26. 2014. С. 26–29.

12. Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы : учеб. пособ. для студ. Москва : Академия, 2001. 216 с.

13. Каут Н.М. Особистісна адаптованість молодших школярів. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2012. Вип. 17. С. 157–165.

14. Лесовий В.Ю., Петрук В.А. Адаптація першокурсників до навчання у вищих технічних закладах освіти : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2017. 144 с.

15. Марон А.Е., Монахова Л.Ю. Методологические основания понимания адаптивных систем обучения. *Современные адаптивные системы образования взрослых* : сборник научных трудов. СПб, 2002. С. 5–7. URL: http://window.edu.ru/resource/797/72797/files/Sovremennye_Adaptivnye_

Sistemy_OB__sbornik_.pdf (дата звернення 20.12.2019).

16. Микитюк І.А. Дидактична адаптація як важливий чинник формування загальнокультурної компетентності студентів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 2. С. 130–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_rpp_2013_2_16 (дата звернення: 19.11.2019).

17. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Київ: НПУ, 2003. 267 с.

18. Перегончук Н.В. Професійна адаптація й особистісний розвиток педагога. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*, 2010. № 1 (14). URL: <http://umo.edu.ua/vipusk-1-14/pereghonchuk-nv-profesijna-adaptacija-j-osobistisnij-rozvi--tok-pedagogha> (дата звернення 21.11.2019).

19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації соціальної та

професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності» від 21 червня 2017 № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/432-2017-%D0%BF> (дата звернення 15.11.2019).

20. Спіріна Т.П. Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород : Говерла, 2014. Вип. 32. С. 182–184.

21. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ: Кондор, 2011. 628 с.

22. Шепель М.Є. Педагогічні умови адаптації майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Одеса : ДЗ П-УНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2016. 345 с.